

SOSYALİZM DÖNEMİ KIRGIZİSTAN'INDA BAZI KIRGIZ HALK ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDEKİ DİNİ VE AHLÂKÎ MOTİFLER

Veli ÖZTÜRK*

ÖZET

Türkistan'da yaşayan Türk boyları içinde Kırgızlar yazılı edebiyata ve örgün dini eğitime oldukça geç bir dönemde geçmiştir. Bu nedenle Kırgızistan'da halk şâirlerinin söyleyip yazdığı şiirler, halkın din ve ahlâk eğitimi konusunda aydınlatılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu önemli rollerinden dolayı halk şâirleri, halk pedagojisinin önemli temsilcileri olarak kabul edilmektedir.

Bu makale, Kırgızistan'da önemli halk şâirleri olarak kabul edilen Toktogol Moldo (1860-1942), Barpı Alikulov (1884-1949) ve Süyünbay Eraliev (1921-)'in şiirlerinde yer alan dinî ve ahlâkî motifleri tespit edip şâirlerin yaşadığı dönemlerin siyasî şartlarını ve Kırgızistan'da din eğitiminin tarihi gelişimini dikkate alarak değerlendirmek amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, halk ozanları, eğitimbilim, din eğitimi, ahlak eğitimi, İslâmî eğitim.

MORAL AND RELIGIOUS MOTIVES IN POEMS OF SOME KYRGYZ POETS IN THE SOCIALIST ERA KYRGYZSTAN

ABSTRACT

Kyrgyzs is the latest among the Turkic peoples of Turkestan to adopt the written literature and the institutional religious education. For this reason the poetic creations of the Kyrgyz bards have an important influence on the religious and moral education of people. In this role the bards are regarded as the most significant representatives of folk pedagogy.

In this article we intend to determine the religious and ethical motives in some Kyrgyz poets considered to be the most important folk poets such as Toktogol Moldo (1860-1942) Barpı Alikulov (1884-1949) and Suyunbay Eraliev (1921-) and to evaluate the historical development of religious education in Kyrgyzstan within the context of political conditions in which these poets lived.

Key words: Kyrgyzstan, Folk Bards, pedagogy, religious education, moral education, Islamic education.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Bu araştırma, Kırgızistan'da önemli halk şairleri olarak kabul edilen Toktogol Moldo (1860-1942), Barpı Alıkulav (1884-1949) ve Süyünbay Eraliev (1921-)'in şiirlerinde yer alan dini ve ahlâki motifleri tespit edip şâirlerin yaşadığı dönemlerin siyasî şartlarını ve Kırgızistan'da din eğitiminin tarihi gelişimini dikkate alarak değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmamız bir edebiyat çalışması değildir. Bilindiği gibi edebiyatın türleriyle ilgili eserlerde dinî ve ahlâkî konular işlenmekte, din ve ahlâk öğretiminde edebî eserlerden faydalanılmaktadır. Başta Türkiye olmak üzere tüm Türk Cumhuriyetlerinde, edebiyat kelimesi aynı anlamda kullanılmaktadır. Kırgızistan'da halk şâirlerinin söylediği ve yazdığı şiirler sözlü kültürün egemen olduğu yazılı edebiyat öncesi dönemde halkın din ve ahlâk konularında aydınlatılmasında önemli bir role sahiptirler. Bundan dolayı halk şairleri halk pedagojisinin önemli temsilcileri olarak kabul edilirler.¹ Bu temsilciler arasında yer alan ve bu makalede şiirleri incelenen Toktogol Moldo (1960-1942) ve Barpı Alıkulav (1884-1949), SSCB'nin kurulmasından önce doğmuş şairlerinin bir kısmını bu dönemde, diğer bir kısmını ise SSCB'nin Kırgızistan'ı yönettiği dönemde yazmışlardır. SSCB'nin iktidarda olduğu 1921 yılında doğan Marksizm'e dayalı ateist bir eğitim sisteminin egemen olduğu dönemde yetişen Süyünbay Eraliev, şiirlerinin bir kısmını bu dönemde diğer bir kısmını ise Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra yazmıştır. Din eğitiminin tarihi gelişiminin anlaşılmasına katkıda bulunabilecek oldukça farklı siyasal rejimlerin egemen olduğu dönemlerde yaşamış ve yazmış olan Kırgızistan toplumunun yakından tanıdığı üç halk şairi seçilmiştir. İncelenen şâirlerin üçü de Sovyet iktidarının marksist-ateist karakterli din politikalarından etkilenmiştir.² Araştırma konusu yapılan üç halk şâirinin şiirlerinin çoğu SSCB döneminde yayınlanmıştır. Araştırma literatür tarama, açıklama, yorumlama ve metin inceleme metotlarından yararlanılarak yapılmıştır. Makalenin iskeletini oluşturan gelişme bölümünde, üç Kırgız halk

¹ SSCB döneminde hazırlanan bir ansiklopedi de 'halk pedagojisi' içerisinde Kırgız halk şairlerine (akınlarına) de yer verilmektedir. Bkz. *Kırgız Sovet Ensklopediyası*, Frunze 1983, s. 1 vd. sadece din eğitiminin kurumlaşmadığı yazılı edebiyat öncesi dönemde değil, günümüzde de halk şairlerinin eserleri okutulmakta ve Kırgız halkının manevi ihtiyaçlarını karşılama ve millî kültürünü öğrenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bkz. Dinara Akromova, *Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 63- 77. Kubatalı Topçubaev, *Kırgızistan Halkının Din Dersine (İyman Sabagı) Bakışı (Oş örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 15.

² SSCB'nin dinle mücadele etme politikasını belirlemek için yapılan toplantılarda ortaya çıkan eğilimler ve Sovyet müslümanlarının yaşadığı zorluklar için bkz. Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, İlahiyat Vakfı Yay. Ankara 1999, s. 86, 142 Helen Carrere D'encausse, *Sovyetlerde Müslümanlar*, (çev. Adnan Tekşen), Ağaç Yay., İstanbul 1993, s. 13- 14.

şâirinin şiirlerinde yer alan dinî ve ahlâkî motifler; İslam dininin iman, ibadet ve ahlâk boyutları göz önünde bulundurularak tasnif edilmeye çalışılmıştır. İnsanı, dinî ve evrensel bir gerçek olarak pek çok ilmi disiplinin inceleme konusu yaptığı ölüm motifi ile ilgili şiirlere de gelişme bölümünde yer verilecektir. Şâirlerin hayat, cemiyet, insan, din, tabiat, ahlâk vb. karşısındaki tutumları³, yaşadıkları dönemlerin siyasî, ekonomik, kültürel, dinî, vb. özellikleri göz önünde bulundurularak şiirler incelenmeye çalışılmıştır. Makalenin sonunda, şâirlerin şiirlerinde işlediği dinî ve ahlâkî motifler, Kırgızistan'da din eğitiminin tarihi gelişimi ve iman sabagı programı ile bağlantı kurarak değerlendirilecektir.

B. ALIKULOV, T. MOLDO VE S. ERALİEV'İN ŞİİRLERİNDE İSLAM DİNİ VE AHLÂKİ, ÖLÜMLE İLGİLİ MOTİFLER

A. İman Esasları İle İlgili Motifler

Din, insanla birlikte var olan ve var olmaya devam edecek olan toplumsal bir kurumdur. İnsanlık tarihinde dine inanmayan bireylere rastlansa da dini inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır.⁴ İnsanın doğuştan getirdiği bir takım özellikleriyle birlikte inanma ihtiyacı ve duygusu fitridir. Fitrat hadisinde belirtildiği gibi insanın bu ihtiyacı, çocukluk döneminden itibaren İslam dininin temel ilkelerini merkeze olan bir din eğitimi anlayışıyla karşılanmazsa, boşluk başka dinler ve öğretiler tarafından doldurulacak ve İslam dininin ön gördüğü insan anlayışından uzaklaşacaktır. Sosyalizm dönemi Kırgızistan'ında izlenen ateist politika⁵ nedeniyle şâirler İslam dininin, inanç, ibadet ve ahlâk boyutlarıyla ilgili görüşlerini değişik kavramları ve sembolleri kullanarak gizlice vermeye çalışmışlardır. Şâirlerin bazıları ise dini hep kötüleyen, din görevlilerinin ve dindarların olumsuz yönlerini öne çıkaran ve halkı, özellikle çocukları ve gençleri dinden soğutan şiirler yazmışlardır. İncelediğimiz Kırgız şairleri içinde dine en olumlu yaklaşan Barpı Alıkulov'dur. 1884-1949 yılları

³ Şiirler incelenirken aşağıdaki eserlerde kullanılan edebi metinleri inceleme metodlarından faydalanılmıştır. Bkz. Abraham H.Lass, *Yüz Büyük Roman*, (çev. Nejat Muallimoğlu), Ötüken Yay., İstanbul 1980, C:3 s. 1-6. Prof. Dr Mehmet Kaplan, *Bir Şairin Romanı: Huzur* Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1962, C.XII, s. 32-54. N. Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötüken Yay., İstanbul 2002, s. 7-8. T. Moldo, B. Alıkulov ve S. Eraliev'in hayatı, eserleri için bkz. Bukatça Akımcı Kızı, *Kırgız Akımlarının Şiirlerindeki Dini ve Ahlâkî Motifler ve Adep Sabagındaki Değerlendirilmesi*, Basılmamış Bitirme Tezi, Oş 2005, s. 4-12 makalede kullanılan şiirlerin Türkiye Türkçesine çevirimle tez danışmanlığını yaptığım B. Akımcı Kızı'nın büyük katkıları olmuştur.

⁴ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 3.baskı, Ocak Yay., Ankara 1997, s. 1.

⁵ Sovyet dönemi eğitim kurumlarında verilen diyalektik materyalizm ve ateizm eğitimi için bkz. B. N. Konovalov, *Okuçular. Ateist Tarbiyaloo*, Frunze 1985 L.N Ponomerov, C.T Taşenko, *Komünistlik Tarbiya*, (çev.A.Sopuyev, A. Canışev, K.Sarımsakov), Mektep Yay., Frunze 1987, s. 23.

arasında yaşayan B. Alıkulov'un sosyalizm öncesi ve sosyalizm dönemlerinde yazdığı şiirler farklıdır. Yazarın dinî ve ahlâkî konulara yer veren şiirleri sosyalizm döneminde yayınlanmamış, daha çok fakirlik, kadınların ezilmesi, tabiat ve aşkla ilgili şiirleri yayınlanmıştır.

1884'de Özbek asıllı Türklerin de yaşadığı Calalabad iline bağlı Suzak ilçesindeki Açı köyünde doğan B. Alıkulov, fakir bir ailenin çocuğudur. Dedesi ve babası gibi zenginlere hizmetkârlık yapan Alıkulov 8-30 yaşları arasında zenginlerin acımasızlığı ile karşılaşmasına rağmen dini ve ahlâkî motiflere yer veren şiirler yazmıştır. Barpı insanlığı her şeyden üstün tutan ona sonsuz saygı duyan ahlâk sahibi bir şairdir. Akınlık (şairlik) otoritesini sıradan şairler gibi zenginleri ve onların yaptıklarını överek kullanmamıştır. Şairlik sırrını koruyan Barpı gönlünde olanları şiirlerine yansıtmıştır. Şu dördlükler onun hayat felsefesini ve şiir yazma amaçlarını göstermektedir.

<i>Ak kımkaştan ton albaym</i>	<i>Kızıl kımkaştan ton albaym</i>
<i>Ak küümüştön son albaym</i>	<i>Kızıl dilde son albaym</i>
<i>Ar kimdi barıp bir maktaş</i>	<i>Kazı, boluş, biyindin</i>
<i>Arı çok urçı bolalbaym</i>	<i>Kızıkeçsı bolalbaym.⁶</i>

Barpı yukarıdaki mısralarında “zenginleri överek onlardan para ve giysi alamam, onların dediklerini söyleyerek namussuz şair olamam” demektir. Barpı'ın ilk dönem şiirlerinden Tevhid, Allah'ın birliği ve iman esasları ile ilgili olanları aktarmak istiyorum.

Calgıız özün uluksun
Cannda çok şeiğin
On seğız min aalamdi
Ordu menen carattın.⁷

Yukarıdaki dördlükte, yalnız Allah'ın yüce olduğu, yanında hiçbir benzerinin olmadığı, on sekiz bin alemin tek yaratıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Barpı, dua formundaki şu mısralarda Kadir olan Allah'a şöyle yalvarmaktadır:

<i>Alla egem özün saktay gör</i>	<i>Kambagalda kayış bar</i>
<i>Azaptuu köndö turgandı</i>	<i>Kuday kılşa ar iş bar.⁸</i>

⁶ S.Musaev-A.Turdugulov, *Körkôm Söz Öñörü*, Bişkek 1999, s. 324

⁷ Barpı Alıkulov, *Çıgarmalar*: 1 tam, Bişkek 1995, s. 114

⁸ B. Alıkulov, a.g.e., s. 118, 182

Kadır-Alla keçirgin

Katalık ketse dilimden

Allah' ım sen zor günde olanı koru. Kadir Allah dilimden yanlışlık varsa sen başışla. Allah dilerse her iş var, fakirde ise sıkıntı var. Barpı Allah' ın sıfatlarını ve güzel isimlerini şöyle dile getirmektedir.

Allam süyüp kaytalık

Calgız özün uluksun

Abalkıdan aytalık

Calal, Calgız Ak

Egem süyüp kaytalık

Azireti sultanım

Eski ötköndön aytalık

Ayptuunu özün tap.⁹

Allah'ın celil ve sultan olduğunu belirten Barpı, onun kudret ve basir sıfatlarını vurgulamaktadır. Aşağıdaki mısralar Kur'an ayetlerinin sık sık vurguladığı Allah'ın kudreti, rızık vermesi ve yaratılan her şeyin bir hikmetinin olduğu hususlarını dile getirmektedir:

Çeçenge Kuday berbese

Muruntan nazır tiybese

Çeçilip tüzük gap aytpayt

Cırgap bir ösüp bay bolboyt

Agarıp tüspöy say bolboyt

Semirbey tulpar tıylabayt

Suu tolboy say bolboyt

Tak bolboy kişi tıylabayt.¹⁰

Bu mısralarda, "Allah'ın insana konuşma yeteneği verdiği, Allah sözü vermezse insanın konuşamayacağı, su kaynaklarını oluşturan kar'ın beyaz olduğu, su olmazsa derelerin dolmayacağı, karnı doymayınca atın koşmayacağı, yalnız olmadıkça kişinin ağlamayacağı" belirtilmektedir. Bu sözler, Allah'ın her şeyi bir sebepten dolayı yarattığını, her yaratılan şeyin bir hikmetinin olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır. Barpı'nın bu şiirleri, S.S.C.B'nin yıkılıp bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1990'lı yıllarda yayınlanabilmiştir. Sosyalizmin egemen olduğu dönemde dini niteliği belirgin olan şiirlerin yayınlanmasına izin verilmemiştir. Barpı'nın aşağıdaki beyitlerinde tevhide dayalı İslâm dininin özellikleri ve şairin İslâm'a olan inancı açık bir şekilde belirtilmektedir:

La ilaba, illala

Acal-ölüm pandaga

Paygambarım Muhammed!

Din musulman Muhammed

Tilim kelgey kalmaga

Oopat etken bir Alla

⁹ A.ge., s. 219, 118.

¹⁰ A.ge., s. 141.

Alla taala carattın

*Iyık tutam Kur'an'dı.*¹¹

Barpı yukarıdaki mısralarda “kendisinin kelime-i Tevhid getiren salih bir mü'min olduğunu ve kutsal Kur'an'ı okuduğunu” açıklıyor. Barpı'nın “Paygamberlar Cana Oluyorlar Kıssası” (Peygamberler ve Evliyalar kıssası) ve “Paygamberlar Cana Sahabalar Tuuraluu” (peygamberler ve sahabeler hakkında) isimli şiirleri de meşhurdur. Sosyalizm döneminde yayınlanmasına izin verilmeyen bu şiirler Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yayınlanmıştır.¹²

Barpı şiirlerinde peygamberlere, meleklerle ve ahiret gününe inandığını da açıklamaktadır. Çok uzun olan ‘Peygamberler ve Evliyalar Kıssası’ isimli şiirinde pek çok peygamberi anlatmakta ve son peygamber Hz. Muhammed ile şiirini bitirmektedir:

Azireti Muhammed

Alladan tilep ırskı

Toltura kılıp kaynatkan

*Cetimderdin kazanın.*¹³

İmanın hem dünyada hem ahirette önemli olduğunu belirten Barpı bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Min bir eki aylanıp

Bu düynödö ölböstön

Kör başına konar miş

Caratılğan pendesi

Onda alın ne ketet

Tura turgan bolsoçu

Iyman menen din jetet.

*Can algıçı colotpy.*¹⁴

Bu mısralarda, “bin kere dönerek mezar başına sorguya çekenler gelir. O zaman halin ne olur? İşte orada iman ve din yardımı koşar. Bu dünyada yaratılan insan hiç ölmeseydi. İnsan canını almaya gelen Azrail'i kovabilseydi.” şeklindeki ifadelerle ölümün gerçekliği ve ahiret hayatı vurgulanmaktadır. Burada müslümanların inandığı dört büyük melekten biri olan Azrail'den ve mezarda ölen insanı sorguluyan meleklerden bahsedilmektedir. Son mısradan Kırgızların Azrail'e “Can algıç” ismini verdiğini öğreniyoruz.

Togolok Moldo olarak bilinen Bayımbet Abdırahmanov (1860-1942) Barpı'dan daha önce doğmuş ve köy mollasından Arapça yazma ve okumayı

¹¹ A.g.e., s. 118.

¹² Bukatça *Akimcan Kızı*, a.g.t., s.18.

¹³ Barpı Alıkulov, a.g.e., s.117-121.

¹⁴ B. Alıkulov , a.g.e., s.138-140.

öğrenmiş olmasına rağmen dinin iman esasları konusunda şiir yazmaktan kaçınmıştır. 14 yaşındayken babasını kaybeden Bayımbet, memleketi Aktalaa'da, Çüy ve Tokmak'ta zenginlere ırgatlık yaparak yaşamını sürdürmüştür. Dedesi Muzooke'dan komuz çalmayı ve şiir okumayı öğrenmiş olan Bayımbet ünlü Manascı Tınıbek'i merakla dinlemiştir. Tınıbek onun için "bu kara çocuk maşallah büyük işe yarar, ondan pek çok şey bekliyorum" demiştir. Bu ilişki ve övgüden sonra Bayımbet'in ismi Togolok Moldo olmuştur.¹⁵ Dedesinin desteği ile köy mollasının evinde 4 yıl kalıp din eğitimi alan Togolok Moldo, dönemin şairlerinin pek çoğundan daha şanslı olmuş ve şiirlerini yazıya geçirdiği için daha çok tanınmayı başarmıştır. Togolok Moldo Kırgız edebiyatındaki yazma geleneğini başlatan ilk yazar-şairdir. Bu nedenle onun şiirlerinin büyük çoğunluğu yayınlanmıştır. Gençlik dönemini geçirdiği Tokmok'un önemli bir siyasi merkez olması nedeniyle kendini iyi yetiştiren Togolok Moldo, Kazak, Özbek, Tatar Türkçesiyle yayınlanan yazılı edebiyatlar aracılığıyla Rus klasik edebiyatı ile tanışmıştır. Rus klasik edebiyatından etkilenen Togolok Moldo ünlü Rus masalcısı Krilov'dan esinlenerek Kırgızca masallar yazmıştır. 1898 yılında Ketmen Töbö'ye gelerek ünlü Kırgız şairi Togtogul ile tanışmıştır. Togolok Moldo, ünlü şair ve komuzcu Toktogul'un siyasi görüşlerinden ve halkın acı durumunu gerçekçi bir dille ifade eden şiir anlayışından etkilenmiştir. 1922'de doğduğu köy Kurtka'ya dönen Togolok Moldo, Rus devriminden ve Türkistan'ın muhtelif devletlere ayrılarak sosyalizmi benimsemesinden memnun olmuş ve Sovyet dönemini öven şiirler yazmıştır.¹⁶ İyi bir eğitim almasına rağmen Togolok Moldo'nun İslam diniyle ilgili değerlendirmeleri olumlu değildir. Togolok Moldo rejimin talebine göre Sovyetleri överek, dini kötüleme tavrını takınmış, din görevlilerinin ve Kırgız dini hayatının olumsuz yönlerini ve temel inançlarını aşağılayan bazı eserler yazmıştır.¹⁷ İman esasları ve diğer ibadetler konusunda şiir yazmayan veyahut yazdığı şiirleri Sovyet rejiminin baskılarından korkarak yayınlamayan Togolok Moldo, sosyalist ekonomi anlayışının tolere edebileceği zekat, sadaka, hayır gibi malî ibadetler konusunda şiirler yazmıştır. Aşağıdaki beyitte hayır için mal vermenin ahirette yararının görüleceğini açıklamaktadır:

¹⁵ Tazabek Samançin, *Akımdın Ömürü*, Togolok Moldo/izildöölör, eskerüülör, Bişkek 1991, s. 21.

¹⁶ Hayatı ve sosyalizmi öven şiirleri için bkz. Caki Taştemirov, *Köönörbös Korköm Kazına*, a.g.e., s. 27; Aalı Tokamboev, *Bizdin Togolok Moldo*, a.g.e., s. 11; C. Canıbekov, *Togolok Moldo, Kırgız Oyçuldarı*, Oş 2004, s. 45; K. Asanaliev-S. Bayhodjoev, *Akımdar Çıgarmaçlığının Tarihinin Oçerkleri*, Frunze 1988, s. 312.

¹⁷ Bukatça *Akimcan Kızı*, a.g.e., s. 18.

Bergen malın kayırluu

*Abirette ay kör dep.*¹⁸

Yukarıdaki mısralarda “hayırla verilen malın karşılığını ahirette görürsün” diyen Togolok Moldo Kur’an ‘ın ana hedeflerinden birisi olan fakirlikle mücadelenin ahiretle bağlantısı kurmasına rağmen din konusunda şiirler yazmaktan kaçınmıştır yahut yazdığı şiirleri yayınlanmamıştır.

İncelediğimiz üçüncü şâir Süyünbay Eraliev’ dir. 1921 de Talas ilinin üçdirek köyünde doğan Eraliev köy okulunda ilk tahsilini yapmıştır. Küçük yaşlardan itibaren şiire büyük ilgi duyan Eraliev’in edebiyat hocası olma arzusu II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Eraliev 1942 yılında savaşa gitmeye mecbur olmuştur. Savaş cephesinden yazdığı mektupları şiirlerle yazan Eraliev, 1944’de ülkesine dönüp “Lenin Tuusu” (Lenin Bayrağı) gazetesinde çalışmaya başladı. İlk şiirlerini bu gazetede yayımlayan Eraliev, SSCB’nin yazarlar kurumuna üye olarak kabul edilmiştir. 1951 de Moskova’daki komünist partisi okulu’nun muhabirlik bölümünde eğitim alan Eraliev, Rus edebiyatından çeviriler yapmıştır. Pek çok devlet ödülüne sahip olan Eraliev, Kırgız kadınlarının sorunlarını, vatan ve tabiat sevgisini, Rusların bilimsel başarısı olan aya çıkma çalışmalarını, köy hayatını ve Çernobil faciasını şiirlerine konu yapmıştır. Sosyalizm döneminde üstü örtük bir biçimde dini ve ahlâki motifleri kullanan Eraliev, Kırgızistan’ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra şiirlerinde dini ve ahlâki motiflere daha çok yer vermiştir. Halen hayatta olan şâir Eraliev’in şiirleri insanı düşünmeye sevk eden entelektüel değeri yüksek eserlerdir.¹⁹ Eraliev, ana, tabiat ve vatan sevgisi arasında ilişki kurmaya çalışır. Onun din ve ahlâkla ilgili şiirlerini vermeden önce ana ve vatan sevgisi ile ilgili şiirlerinden kısa örnekler aktaralım.

<i>Düloy bolup kalsa da önünde ugat</i>	<i>O, can süygön ayılım, tuugan cerim</i>
<i>Sokur bolup kalsa da seni köröt</i>	<i>Kindik kesip, kir köynök cuugan cerim</i>
<i>Sen çok bolson taptakır kalıp kuurap</i>	<i>Bul düynödö barbı sen syaktuu</i>
<i>Sen gелgende algansıyt kaya töröp</i>	<i>‘Kulumun’ dep kan tögüp turgan meerim?</i> ²⁰

Yukarıdaki dördlüklerde, “Ene (ana) sağır olsa da sesini duyar, kör olsa da seni görür. Sen yoksan sıkıntıdan kederlenir, eğer gelirsen yeniden doğar. Ah, köyüm ve vatanım, göbek kesip, kirli gömlek yıkadığım mekan. Bu dünyada

¹⁸ Togolok Moldo, a.g.e., s. 101.

¹⁹ İ. Artıkbaev, *Kırgız Adabiyatı*, XI Klass Üçün, Bişkek 2000, s.181; *Kırgız Poeziyasının Antologiyası*, I. Tom, Bişkek 1999, s. 445.

²⁰ Bukatça *Akimcan Kızı*, a.g.e., s. 13.

senin gibi güzel yer var mı? Yavrım diye etrafında pervane olur” denilerek ana ve vatan sevgisinin önemi vurgulanmaktadır.

Aşağıdaki dördlükler onun İslâm dini ile ilgili yaklaşımını ve inanç düzeyini ortaya koymaktadır.

<i>Kykerat içki tışkı sezimderim</i>	<i>Tirüssünbü sen oşonu beyiş de</i>
<i>Berip ket, özün menen ala kepte!</i>	<i>Özüm bolso din-şeriat tutam de</i>
<i>‘Ulu küç’, amı atkarçı kezim menin</i>	<i>Körbögümün eğer munum keyitse</i>
<i>Kubat ber mendegi bul ak tilekke?</i>	<i>Keçiret deym boş oluya Muhammed!²¹</i>

Eraliev yukarıda ki mısralarda “içimdeki ve dışımdaki duygular hep hakkını ver” diye haykırır. “Ulu güç (yüce güç) onu ifade edeceğim zaman geldi. Bana bu temiz (ak) niyetim için güç kuvvet ver. Diri misin sen cennette. Bense hiç din (şeriat) tutmadım. Eğer bu yanı sıra Muhammed beni affeder” diyerek Allah’ın cennette diri olup olmadığını sorgular ve dinin (şeriatın) yolunu benimsemediği halde baş evliya (en kâmil veli) olarak gördüğü Hz. Muhammed’in kendisini affedebileceğini belirtmektedir.

Kırgız Türkçesinde din anlamına kullanılan şeriata inanmadığını belirten Eraliev, Hz. Muhammed’i bir peygamber olarak değil bir baş evliya (en kâmil veli) olarak görmekte ve şeriata inanmadığı halde baş evliya Hz. Muhammed’in kendisini ahirette affedebileceğine inanmaktadır. Büyük ihtimalle bu şiir sosyalizm döneminde yazılmış olabilir. Kur’an ve İslam ilimlerine dayalı din kavramlarından çok Kırgız dilindeki kavramları kullanan Eraliev’in inançlarını gizleyerek, hatta din konusunda nötr olduğunu söyleyerek dinin bazı sembollerini, özellikle Hz. Muhammed’in kâmil bir insan olduğu mesajını vermek istemiş olabilir. Yukarıdaki ilk beyitte Allah kavramı yerine “Ulu Küç” (Ulu Güç) kavramının kullanılmış olması yazarın ateist olmadığını göstermektedir. Ateist bir yazarın inanmadığı Allah’ın adını “Ulu Güç” kavramı ile açıklamasına ve son peygamber Hz. Muhammed’i de “baş evliya” (velilerin başı) olarak kavramsallaştırmasına sanırım gerek yoktur. Eraliev diğer bir şiirinde imanın önemini şöyle açıklamaktadır.

²¹ S. Eraliev, a.g.e., s. 64, 221. Benzer tartışmalar Türkiye de de olmaktadır. Allah’a, Hz. Muhammed’e ve onun tebliğ ettiği dine inanıp tarihî hukuk uygulamaları olarak kabul edilen şeriata inanmadığını söyleyen aydınlar vardır. Eraliev’in Hz. Muhammed’e peygamber değil baş oluya (baş evliya) demesi de ilginçtir. Burada Türkistan’da etkili olan ve konar – göçer Kırgız topluluklarının İslam’a girmelerini sağlayan Tasavvuf’un etkileri göze çarpmaktadır. Eraliev ateist olmuş olsa böyle bir şiir yazmaya gerek duymazdı. O zor dönemde, örnek bir insan olarak gördüğü Hz. Muhammed’in hoşgörü anlayışını Kırgız halkına duyurmak istemiş olabilir. Kelam ve Akaid açısından sorunlu gibi gözükken şiir, kültürel açıdan yararlıdır. Bu tür şiirler aracılığıyla Hz. Muhammed’in adı unutturulmamıştır.

Ay, atin ay

*Anın emi coldoş bolsun imanı!*²²

Bu mısralarda “Vay haline. Onun artık son nefesinde imandan ayırmasın. Son nefesinde imanıyla ölsün” denilerek ölüm sonrası hayatta imanın önemi açık bir şekilde vurgulanmıştır. Eraliev dini motifleri kullanırken daha nötür bir dil kullanmaktadır. Aşağıdaki dörtlükte tabiat-Allah ilişkisini dile getirmektedir:

O, kudret ar adamga bir ençi

Tabiattı kaltar öz cayına

Cer üstündö bütpös bolup suu kençi

*Tunuk tursun, taşa tursun daima.*²³

Dörtlükte, “O kudret sahibi (Allah) her insana bir nasip verdin. Senden soracağım (isteyeceğim) şey tabiatı değiştirme, yeryüzündeki su kaynağı daima temiz, berrak olsun denilerek tabiat-Allah ilişkisi ve tabiatın insanların rızıklarını elde etmek için yaratıldığı²⁴ açıklanmaktadır.

Kudret ve Ulu Güç kavramları Kırgız Türkçesinde Allah anlamına gelmektedir. Dua formunda yazılan aşağıdaki beyitlerde ‘Ulu Küçtön’ kavramı şöyle kullanılmaktadır:

Ötünöm bizdi Bergen uluu küçtön

Ber maga menmensigen çaştık küçün

Kayrıl dep kan bakaydın kubatnan

Kündördü ulam çuurup ötör aldan

Üyümö eşik kakpay keliş tüşkön

Törölçü al kubattuu ırlar üçün

Karttıktı kayrıp artka kuuy turgan

*Mezgildin cügün congo kötörö algan.*²⁵

Dörtlüklerde, ‘bizi yaratan Yüce Güç’ ten dua ederek bunu dilerim. Evime aniden giren yaşlılığa karşı bir direnç ver. Gençliğin gücünü, zamanın talebine uygun şüirler yaratmak için yeni erdemler ver’ denilerek Allah’a dua edilmektedir. Bu duayı yapan Eraliev, Allah’tan güç kuvvet dileyerek başarılı şüirler yazması için sağlıklı olmayı istemektedir. Rejimin türü ne olursa olsun insanın fitratında bulunan inanma ve dua etme ihtiyacı yok edilememektedir.

Eraliev, Hz. Muhammed’i peygamber olarak değil baş evliya olarak görmesine rağmen insanlığın ortak atalarının Hz. Adem ve Hz. Havva olduğunu

²² S. Eraliev, a.g.e., s. 25.

²³ S. Eraliev, a.g.e., s. 161.

²⁴ Kur’an ayetlerini bu anlamda yorumlayan bir çalışma için bkz. Fazlurrahman, “*Kur’an’da Allah, Evren İnsan*” (çev. Adil Çiftçi, Makaleler III, İzmir-2005).

²⁵ S. Eraliev, a.g.e., s. 161.

şöyle belirtir:

Ar kıl başka kontinentte turuşkan *Mömögö möörün bastı mezgil kaarı*
Adamdardın barı maga tuuşkan *“Tatpaysın munu eç kaçan mindan arı!”*
Bul tuugandık bizge kokus kelbegen *“Tiydin” dep bışıp turgan alma bakka*
Asman, cerdin birdiginen cıguşkan *Ayıpıtap Adam ata, Eva Eneni*
Taralgambız eki dana deneden *Beyışten aydağanday başka cakka.²⁶*
Adam Ata, ana Eva Enenen

Yukarıdaki mısralarda “her kıtada yaşayan insanlar bana kardeşdir. Bu kardeşlik bize aniden gelmedi, biz sadece iki candan Hz. Adem ve Hz. Havva’dan yaratıldık. Allah onlara bir meyveyi yemeyi yasakladı. Ancak ondan yedikleri için onları cennetten (Beyışten) başka yere kovmuştur.” denilerek Kur’an’ da insanın yaratılışı ve cennetten kovuluşu ile ilgili ayetler vurgulanmıştır. Eraliev, burada da Hz. Adem’in peygamber olduğunu belirtmekten kaçınmıştır. “Melek” kelimesi yerine Kırgızların kullandığı Perişte ve Azrail için kullanılan Can algıç kelimelerini kullanan Eraliev, şu beyitlerde meleklerle ilgili görüşlerini açıklamaktadır:

Kaltırıp çernobildi kelem kaçıp *Calgızdıktan izdep tapkan can arga*
Kaçkanday canalğıctay meni ceçü *Okşaym kudu talaa dosu derbişke*
Kaldı dep kalçaktayım canım açıp *Bul saparda cürüp kalsam dalayga*
Attin ay bu ne degen aşa keçüü *Mandayımda oynogonsuyt perişte.²⁷*

Çernobil’de yaşanan nükleer santral faciasını ve yalnızlık sıkıntısından kurtulmayı anlatırken melek motifinden yararlanan Eraliev, “Azrail’den korktuğum için Çernobil’i bırakarak kaçıyorum. Bir şeylerim kaldı diye dönemem. Yalnızlıktan bazen kendimi yolda kalmış kişiye benzetirim. Eğer bu yalnızlık çok uzun sürerse, karşımda melek beni karşılar.” diyerek Azrail’in ölüm meleği, genel anlamda meleklerin iyiliğin ve güzelliğin simgesi olduğunu vurgulamaktadır. S. Eraliev ‘ahiret’ konusunu ‘Kesirinsan’ adlı şiirinde ele alır. Çernobilde’ki nükleer santralde meydana gelen elim kazadan çok etkilenen Eraliev, bu faciayı kıyamete ve ahirete benzetir. Şiirden bazı bölümleri aktaralım.

Bir okumda mezgil çart dep üzülüüp *Engirep ıylap kiremin*
Tomuktay bir cer minip *Aga beret, aga beret köz çasıım*

²⁶ S. Eraliev, a.g.e., s. 240.

²⁷ S. Eraliev, a.g.e., s. 244-144.

<i>Zımırıp kulaq barattım</i>	<i>Bir ubakta karasam</i>
<i>'alaparət meni tigil düynögö'</i>	<i>Düynö yüzü calan suuga aylangan</i>
<i>Anday balso men emne üçün tirüümün?</i>	<i>Eске kalt deyt:</i>
<i>Çabalaktaq meni bette kelatkan</i>	<i>Bul bayaqı 'akır zaman' 'topon suu!'</i>
<i>Arbaktardan korkkonuma çıdabay</i>	<i>Minə emi suuga çögö baştaymın.²⁸</i>
<i>Eki közdü çalk cumup</i>	

Yukarıdaki mısralarda “Bir anda zaman durdu ve küçücük bir yer parçasına binerek düşmeye başladım. Giderken de beni öbür dünyaya götürürler. O zaman ben niye diriyim? Benim etrafımı kuşatan ölümlerden korkarak gözlerimi kapatıp hüngür hüngür ağlamaya başladım. Gözyaşım o kadar çok olmuş ki, bir zaman yeryüzünü su kapladı. Aklıma ilk gelen şey: İşte ahiret. İşte tufan su!” ifadeleriyle Çernobil faciası kıyamete ve ahirete benzetilmektedir.

Eraliev bu şiirinde, ahireti bir tufan suyun yeryüzünü kaplaması ve böylece tüm hayatın durmasıyla açıklar. Ahiretle ilgili diğer şiir şöyledir:

<i>Körsö baarı kütülböy kelet tura</i>	<i>Cıldızı menen şandançu!</i>
<i>Munu oylosom, kanırığım tütöyt da</i>	<i>Kayda suular</i>
<i>İçim caman tuz kuygunday açışat</i>	<i>Kür-şar tüşüp ceegin cayıp catuunçu</i>
<i>Kayran Düynö!</i>	<i>Kayda cana gül camıngan talaalar</i>
<i>Kayran carık!</i>	<i>Biz adamdar kenebey, sezbey oturup</i>
<i>Kayran cer!</i>	<i>Bul ölümgö cılıp kelgen ekenbiz</i>
<i>Kıştaktan, kalaası</i>	<i>Çaşadık dep birok uktap cürüppüz</i>
<i>Coldoru menen düngüröp</i>	<i>Sezimdi mayga bastırıp.²⁹</i>
<i>Asmandagı Ay, Künü</i>	

Bu mısralarda, “Oysa her şey aniden olacakmış. Bunu düşündükçe içim yanar. Vay haline dünyanın, bu ışığın ve yerin! Köy ve şehir yolları gökteki yıldızlarıyla neşeliydi. Nerede hani burada akıp giden sular? Nerede bin türlü çiçek açan tarlalar? Biz insanlar ölüme yaklaştığımızı fark etmemişiz, yaşadık demişiz, oysa oturmuşuz, duyguları körelterek.” şeklindeki etkileyici ifadelerle kıyamet ve ahiret tasviri yapılmaktadır. Bu mısralar yazılırken Kur’an’ın kıyamet,

²⁸ S. Eraliev, a.g.e., s. 264-266.

²⁹ S. Areliev, a.g.e., s. 285.

Nuh Tufanı ve ahlâkî çürüme nedeniyle helak edilen bazı kavimlerin durumunu anlatan ayetlerinden yararlanılmış gibidir. Dinî kavramları şiirin gücüyle açıklayan Eraliev tasvirlerinde çok başarılıdır. Şâir bu şiirinde sadece ahiret kıyamet tasviri yapmamakta ahiret inancı ile ahlâk arasında kuvvetli ilişkiyi vurgulamaktadır.³⁰ Şâir ölümü ve ahireti unutarak dünya hayatının zevk ve sefasına dalıp ahlâkî duyarlılıklarını kaybeden insanları eleştirmektedir.

Ahiret ve kıyameti tasvir eden S. Eraliev, 'cennet ve cehennem' kelimeleri yerine Kırgız Türkçesindeki 'beyiş' ve 'dozok' kelimelerini kullanmaktadır. Eraliev'in cennet ve cehennem konusundaki şiirleri daha muğlâk ve şüpheli bir anlayışı yansıtmaktadır.

Beyiş bolat, tozok bolot deçü ele

Kayaktamin men azır

Atan körü tabiat

Adamına ömürdü kaday az bergen?³¹

Bu dörtlükte, "Cennet ve cehennem var demişlerdi, ben neresindeyim? Allah, insana niye bu kadar az ömür verir?" denilerek daha septik bir dil kullanılmaktadır.

B. İbadetlerle İlgili Motifler

İbadet, Allah'a karşı şükür ve saygımızı ifade etmek için Allah'ın buyurduğu emirleri yerine getirmektir. Bizi yoktan var eden ve yaşatan Allah'tır. Bize rızık veren, rızığımızı elde etmek için evreni yaratan da Allah'dır. Birçok Kur'an ayetinde belirtildiği gibi, Allah bize işiten kulaklar, gören gözler, konuşan dil vererek mükemmel organlarla donatmış ve insanı her şeye hâkim kılmıştır. Diğer canlılardan farklı olarak insanı akıl ve tercih gücü ile donatıp bilgi üretebilen bir varlık olmasından dolayı halifesi olarak yaratmıştır. Bu donanıma sahip olan insan, Allah'ın varlığını ve birliğini keşfedebilecek bir yeteneğe sahip olmasına rağmen Allah insanlığa pek çok peygamber ve kutsal kitap göndererek sağlam bir inanç, ibadet ve ahlâk hayatına sahip olmasına yardımcı olmuştur. Bütün bu iyiliklere karşı Allah bizden kendi varlığını tanımamızı ve ahlâkî hedeflere yönelik olarak ibadet etmemizi istemektedir. Eğer biz Allah'a karşı kulluk ve ibadet vazifelerini yerine getirip O'nun sevgisini ve rızasını kazanırsak Allah bizi hem dünyada hem de ahirette mutluluğa kavuşturacaktır.³²

³⁰ Ahiret İnancı ile Ahlâk arasındaki ilişkiler için bkz. Fazlurrahman, "*Kur'an'da Allah, Evren İnsan*" (çev. Adil Çiftçi, Makaleler III, İzmir-2005).

³¹ S. Eraliev, a.g.e., s. 264.

³² İbadetler konusunda bkz. Seyfettin Yazıcı, *Temel Dini Bilgiler*, Ankara 1994, s. 176.

İman esasları konusunda oldukça fazla şiir yazmış olan Barpı Alıkulov, ibadetler konusunda da Togolok Moldo ve Süyünbay Eraliev'den daha çok şiir yazmıştır. Eğitim düzeyi düşük olmasına rağmen B. Alıkulov, Müslüman-Kırgız geleneğinin din anlayışını daha iyi yansıtan şiirler yazmayı başarmıştır.

Alıkulov, insana bahşedilen ömrün en değerli hazine olduğunu, hayatı anlamlı hale getiren “Şükür” ün önemli bir ibadet olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Trilgin ganimet

Şükür kılğan cakşı eken.³³

Yukarıdaki mısralarda, “ Bu hayat bir ganimettir. Şükretmek daha hayırlıdır.” şeklindeki ifadelerle hayat-şükür ilişkisi kurulmaktadır. Barpı, iman-ibadet ilişkisini şiirlerine yansıtmıştır. Aşağıdaki dördlükte, bu husus açık bir şekilde belirtilmektedir:

Iymanduu adam çırağım

Ibaadat sacda kılamın

Ikılas kayıp bul işke

Ir arkagın çubadım.³⁴

Bu dördlükte, “İman sahibi insan benim ışığımdır. Her gün secde ederek ibadet yaparım. İhlâsla, içten dileğimle bu işe koyuldum.” denilerek iman sahibi insanın aydınlatıcılık değeri ve ihlâsla ibadet etmenin önemi vurgulanmıştır. Bu beyitin son mısrasında Barpı, “Allah’ın ilhamıyla şiir yazdığını” belirtmektedir. Barpı, beş vakit kılınan farz namazlar ve çeşitli zamanlarda kılınan sünnet namazlar konusundaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

Musulmandın sünnötün

Cakşığa kılınan kızımattı

Bekem tutkan cakşı eken,

Ar kança işin az bolot

Kolunan kelse beş namaz

Çok adamda karız bolot

Okup cürgön cakşı eken

Namazda, sünnöt parız bolot.³⁵

Bu dördlüklerde, “Müslümanın sünneti takip etmesi daha iyidir, elinden gelse beş vakit namaz kılan iyidir. İyi insana her ne kadar hizmet etsen de azdır. İnsanın parası yoksa borçlanır, namazda ise farz ve sünnet vardır. “şeklindeki açıklama ile mutlak hayır ve iyilik sahibi Allah, iyi insan örneği ile anlatılıp

³³ Barpı Alıkulov, a.g.e., s. 176.

³⁴ B. Alıkulov, a.g.e., s. 176.

³⁵ B. Alıkulov, a.g.e., s. 149, 176.

namazın önemi ve çeşitleri belirtilmektedir.

İslamın temel şartlarından birisi mal ile yapılan “zekât” ibadetidir. Zekât vermek her zengin müslümana farzdır. Zekat bir bakıma zenginlerin mallarını her türlü haramdan, fakirlerin hakkından manen temizlemektedir. Kuran’da namaz ve zekât birlikte vurgulanır. Bir ayette “O kimseler namazı dürüst kılarlar ve kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden başkalarına dağıtırlar”.³⁶ emri ile artı değerlerin paylaşılmasının önemi belirtilmektedir. Kur’an ayetleri ve hadislerde zekât ve sadakanın önemi vurgulanmaktadır. Halk dilinde zekât ve sadaka kavramları yerine hayır kavramı da kullanılmaktadır. Barpı da zekât ve sadaka yerine hayır kavramını kullanmaktadır. Bu konu ile ilgili dörtlükler şunlardır:

<i>Kolundan kelse “kayı” ber</i>	<i>Nark uşunday dep aytat</i>
<i>Canga payda emespi</i>	<i>Nazirdin cayın köp aytat</i>
<i>Koş ögüzdiin payı bar</i>	<i>Nazir-niyaz maaşarda</i>
<i>Kolun menen mal bersen</i>	<i>Miniüçü atın dep aytat.³⁷</i>
<i>Akirettik cayı bar</i>	

Barpı, yukarıdaki mısralarda dünyada iken eli ile hayır yapanların bunun yararını ahirette göreceğini, bu kişilerin mahşer günündeki hesaplarının kolay görüleceğini belirtmektedir.

Bir Kur’an ayetinde belirtildiği gibi “Ey iman edenler, oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de korununuz diye farz kılındı.”³⁸ Emri ile Müslümanlara farz kılınan oruç İslam’ın temel şartlarından biridir. İman esasları, namaz, zekât gibi ibadetlere daha olumlu yaklaşan Barpı, Oruç ve Hac ibadetleri konusunda daha eleştirel ve olumsuz bir dil kullanmaktadır. Barpı, oruç ibadetini fakirlerin değil zenginlerin yerine getirmesini şöyle istemektedir:

<i>Cambarım oroço</i>	<i>“Ay başı” dep tonobo</i>
<i>Esin bolso colobo</i>	<i>Aştık tappay otursak</i>
<i>Altı kadak danım bar</i>	<i>Kaydan kirdin karoogo?³⁹</i>

Yukarıdaki mısralarda, “hadî güzelim oruç, aklın varsa bize gelme, zaten altı çubuk buğdayım var, onu da “aybaşı” diye çalma. Yiyecek bulamadan otururken, nereden girdin odaya?” ifadeleriyle oruç ibadetinin fakirlere

³⁶ Enfal: 8/3.

³⁷ B. Alkulov, a.g.e., s. 155,196. Barpı diğer bir şiirinde “sadaka” kavramını da kullanmaktadır: Bkz. B. Alkulov, A.g.e., s. 178.

³⁸ Bakara: 2/183.

³⁹ B. Alkulov, a.g.e., s. 95.

uğramamasını isteyen Barpı, bu ibadeti zenginlerin yerine getirmesi gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

<i>Orozo pitir cıynagan</i>	<i>Tört tülükto esep çok</i>
<i>Berbegendi káynagan</i>	<i>Baylarga bar orožo</i>
<i>Moldogo bar orožo</i>	<i>Açka oturgan aş tappay</i>
<i>Seni urmattap algıday</i>	<i>Asti bizge colobo.⁴⁰</i>
<i>Caylarga bar orožo</i>	

Yukarıdaki mısralarda, “Seni ağırlayabilen yerlere var orucum. Dört çeşit malı olan zenginlere var. Yiyecek bile bulamayan bizlere hiç uğrama orucum. Orucu bahane ederek fitir sadakası alan, vermeyeni de zora sokan Mollaya gel orucum” şeklindeki sözlerle oruç ibadetinin fakirlere değil, zenginlere ve mollalara uğraması gerektiği mizahi bir dille açıklanmaktadır. İslam’ın şartlarından biri, hem mal hem bedenle yapılan ibadet olan “Hac”, zengin olan Müslümanların belli zamanda Kâbe’yi ve onun etrafındaki kutsal yerleri özel bir şekilde ziyaret etmesidir. Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan hac, belirli şartları taşıyan Müslümanların ömründe bir defa yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Barpı, hac konusunu, “Madalı Hacıya” adlı şiirinde işlemiştir. Barpı’nın hac ibadetine yaklaşımı olumlu değildir. Şiirden bazı bölümleri aktaralım:

<i>Mekke’ye barıp bata algan</i>	<i>“Zamzamdan suusu uşul” dep</i>
<i>Kudaydın sözün cat algan</i>	<i>“İçkenge beyiş çukul”-dep</i>
<i>“Pendesi men”, - dep kudaydın</i>	<i>“Kudaydın uşul sözü”-dep</i>
<i>El aldında aktanat</i>	<i>“Ukkan acın özü” dep.</i>
<i>“Şor daryadan öttüm” – deyt</i>	<i>Parsıca ırdı köçürüp</i>
<i>“Mekkeyi Kaba cettim” – deyt</i>	<i>Cıynab algan köriinöt.⁴¹</i>
<i>“Kudaydın üyün kördüm” deyt</i>	

Yukarıdaki uzun alıntıda, “Mekke’ye gidip dua eden, Allah’ın sözünü ezberleyen (telbiye duaları) hacının halk içinde öğündüğü, Şor isimli deryadan geçtim, Mekke’deki Kâbe’yi, Allah’ın evini gördüm, zezem suyu içtim, kim içerse cennete girer dediğini, Allah’ın sözüdür diye Farsça bir şiir ezberlediğini” belirten Alıkulov’un hac ibadetini değil, cahil hacıları eleştirdiği görülmektedir. Barpı, “Sopu”, “Aldamçı Eşen” gibi şiirlerinde de çocukluk ve gençlik dönemlerinde ırgatlık ve uşaklık yaptığı zengin hacıları eleştirmektedir. Şiirler

⁴⁰ B. Alıkulov, a.g.e., s. 98.

⁴¹ B. Alıkulov, A.g.e., s. 90.

incelendiğinde bu eleştirinin hac ibadetinden daha çok cahil, acımasız ve çalıştırdığı insanları ezen zengin hacılara yönelik olduğu görülmektedir. 1990'dan önceki sosyalist devletlerin çoğunda dinin özellikle hacı ve hocaların kötü insan olarak gösterildiği bilinen bir gerçektir. Hatta pozitivist dünya görüşünü resmi ideoloji haline getiren bazı ülkelerde de hacıların ve hocaların dinle özdeşleştirilip kötülendiği bilinmektedir.

Barpı, şiirlerinde, vacip bir ibadet olan “Kurban’a, ecel, günah ve sevap” gibi dini kavramlara da yer vermektedir. Barpı’nın Kur’anla ilgili şiirleri olumlu olmasına rağmen,⁴² Oruç ve Hac ibadetleri ile ilgili şiirlerinin olumsuz olması sosyalist rejimin din politikasından kaynaklanmış olabilir. Barpı’nın fakir bir aile çocuğu olarak zenginlere uşaklık yapması nedeniyle hac ibadetinin ruhuna uygun davranmayan zengin, cahil ve merhametsiz hacıları eleştirdiği, yeterli yiyecek bulamadığı için çocukluğunda oruçla ilgili olumlu duygulara sahip olmadığı söylenebilir.

Geleneksel din eğitimi almasına rağmen Togolok Moldo’nun ibadetler konusundaki şiirleri de olumlu değildir. Togolok Moldo, dinle ilgili olarak yazdığı şiirlerinde dönemin mollalarını ağır bir şekilde eleştirmiştir. O sadece zekât ve sadaka gibi mali ibadetler ve ahlâk konusunda olumlu şiirler yazmıştır. T. Moldo “Koconun Angemesi” (Hocanın Hikâyesi) isimli şiirinde, dönemin hocalarının halktan zekât ve sadaka topladığını, riya ile namaz kılarak halkı aldattığını belirtir. Aşağıdaki dördlükte bunu açık bir şekilde vurgulamaktadır:

Cumuru başta neler çok

Cumğan közün tük açpayt

Namazın arbyn köböytüp

Daaratı çok tük catpayt.⁴³

Dördlükte, ”Şu küçükbaşta neler yok, bu hoca gözünü kapattığı gibi hiç açmaz. Namazını çoğaltır, abdesti yok hiç yatmaz.” denilerek dönemin hocalarının halk arasındaki otoritesi yok edilmeye çalışılmaktadır.

Togolok Moldo, oruç ve hac ibadetlerini şiirlerinde işlememiştir. O

⁴² Barpı Kur’an la ilgili şiirinde, “Kur’an’ı kutsal sayarım. Allah’ım ahirete geldiğimizde yardım eyle. Allah’ın sözlerine besmele ile başlamak farzdır. Bunların hepsi adil, hak Kur’an’da beyan edilmiştir. Allah’a aşık olarak, gözlerinin yaşı sel olarak Kur’an’ı kucaklayan nice evliyalar geçmiştir.” şeklindeki sözleriyle Kur’an’a inandığını ve Kur’an okuma adaplarını bildiğini, sufiler için Kur’an’ın değerli olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir. Barpı, Sovyetler döneminde cahil mollalarla özdeşleştirilen para ile Kur’an okumayı da eleştirmektedir. Barpı’nın Kur’an, Kurban, ecel ve sevap-günah kavramları ile ilgili şiirleri için bkz. B. Akimcan Kızı a.g.e., s. 25- 26, 35.

⁴³ T. Moldo, A.g.e., s. 88.

sadece zekât ve sadakanın önemini vurgulamakla yetinmiştir.

<i>Zekât bergin malından</i>	<i>Aydaş maldı satkanın</i>
<i>Sadaka bergin canından</i>	<i>Ümüt kalsan canından</i>
<i>Adal cürüp bakanın</i>	<i>Üşür bergin danından</i>
<i>Aydaş cürüp bakanın</i>	<i>Emgegin zaya ketpesin</i>
<i>Payda kılât özünö</i>	<i>Zekat bergin malından.</i> ⁴⁴

Bu mısralarda, “Malından zekât ver, canından sadaka ver. İşte o zaman çalışarak kazandığın para helal olur. Eğer hayatından ümit var olmak istiyorsan ürünlerinden öşür ver. Emegün boşa gitmesin dersin zekât ver malından” denilerek farz olan zekât, öşür ibadetlerinin sünnet olan sadakanın önemi belirtilmiştir. Diğer bir dörtlükte, sadaka yerine Kırgız Türkçesindeki “nazir” kavramını kullanan T. Moldo, “Sadaka (nazir) konusunda çok şey söylendi. Nazir (sadaka) yarın mahşerde binecek atındır, yani senin aracındır.”⁴⁵ Demesine rağmen başka bir dörtlüğünde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde yaşadığını ve dinlerin geride kaldığını belirtmiştir.

Eski Moldo
Şariyat (din) coldo
Daarat algan
*Tayağı koldo.*⁴⁶

Dörtlükte açık bir şekilde Kırgız kültürünün önemli bir unsuru olan İslam dini ve din görevlileri tarih dışına itilmeye çalışılmıştır.

İman esaslarının bazılarını şiirinde işleyen, özellikle kıyamet ve ahiret tasvirlerinde Kur’an ayetlerinden yararlanan Süyünbay Eraliev, ibadetler konusunda kalem oynatmaktan kaçınmıştır. Eraliev sosyalizm döneminde doğması ve bu dünya görüşü doğrultusunda eğitim alması nedeniyle ibadetleri şiirlerinde işlememiş olabilir.

C. Ahlâk İle İlgili Motifler

İslâm dininin ana hedefi bireyi ve toplumu Kur’an’ın ve Hz. Muhammed’in öngördüğü ahlâkî güzelliklere ulaştırmaktır. İman ve ibadetlerin amacı insanın iyi ahlâk sahibi olmasına katkıda bulunmaktır. İslam ahlâkçıları

⁴⁴ Togolok Moldo, A.g.e., s. 87-88.

⁴⁵ T. Moldo, A.g.e., s. 95.

⁴⁶ B. Akimcan Kızı, A.g.e., s. 32.

ahlâkî davranışları iyi ve kötü (ahlâkî hamide, ahlâkî zemime) kriterleriyle değerlendirirler. Kırgız kültüründe de bu ahlâk anlayışı benimsenmiştir. Ayet ve hadislerde ahlâkî gelişimin mümkün olduğu, iyi bir eğitim ve çaba ile kötü davranışların iyi davranışa dönüştürülebileceği belirtilir.⁴⁷ Kırgız şairleri de bu görüşe katılmaktadır. Onlar önce insanın kötü alışkanlıklarını gösterip sonra iyi ahlâkî davranışları model olarak sunmaktadırlar.

Ahlâk konusunu şiirlerinde işleyen B. Alkulov, insanın genel psikolojisi ile ilgili ayetlerden ve İslam ahlâkî geleneğinden yararlanmıştır. Aşağıdaki mısralarda insanın dünya hırsı tasvir edilmektedir:

<i>Sandığı tolo zarar bolso</i>	<i>Kabla mene kuttu da</i>
<i>Koroosu tolo mal bolso</i>	<i>Özümdeki bolso deyt</i>
<i>Ana oşago karabay</i>	<i>Oy toolorgo mal batpay</i>
<i>Başkadan surap alsam deyt</i>	<i>Kayran közüm tolso deyt.⁴⁸</i>
<i>Karoomo süriüp salsam deyt</i>	

Yukarıda insanın mal – mülk hırsı, “sandık dolusu altın, dünya kadar malı olsa da hep başkalarından alsam, Mekke de benim olsa, ova ova mallarla şu gözlerim dolsaydı der” ifadeleriyle tasvir edilmektedir. Barpı'nın aşağıdaki sözleri insanın kötü niyetliliği, kavgacılığı ve bölücülüğünü açıklamaktadır:

Canalda bütiüp kalgan oydu buzat
Ak tilek kubanıctuu toydu buzat
Camandık pikirlerin içke cıynayt
Ayıldı altı bölüp eldi keynayt.⁴⁹

Yukarıdaki dörtlükte, “kavga ile, bitirilen işi, iyi niyetle yapılan düğünü bozar. Kötü düşüncelerini işe katar, bir köyü altıya bölerek halkı zorlar” denilerek kötü niyet sahibi insanların kavgacı ve bölücü davranışları eleştirilmektedir. Gıybet, riyakârlık, iftira ve kapı dinleme gibi kötü ahlâkî davranışları da eleştiren Barpı bunların bazısını aşağıdaki dörtlükte açıklamaktadır:

Közünçö ırsak ırsak küliüp koyot
İçine kotur taşın tüyüp koyot

⁴⁷ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, TDV Yay, Ankara 1992, s. 1-2.

⁴⁸ B. Akımcı Kızı, a.g.e., s. 39, 40.

⁴⁹ B. A. Kızı, a.g.e., s. 40.

Önörü tirüülükte calan uşak

*Süylöşsö eti kişi turat tınşap.*⁵⁰

Bu dörtlükte, "Sana bakar da güler yalandan, içinde ise kötü niyetlidir. Ömrü sadece gıybet yapmakla geçer, iki kişi konuşsa onu gizlice dinler." Denilerek iki yüzlülük ve kötü niyetlilik eleştirilmektedir. Barpı, İslâm ahlâkının yasakladığı "yalancılık, kibir ve cimrilik" gibi kötü ahlâkî davranışları aşağıdaki mısralarda eleştirilmektedir.

Bir sözünö on sözdü

Adamsınat arı çok

Ulaþ süylöyt çalgançı

Pitina tuuşkanga kalbayt kayır

Çalgançmı canı çok

Kızganıp kalın elden konboyt ayıl

Iranında kamı çok

Bereke pitinanın öyündö çok

Köptürüp süylöyt oozunu

*Düynösü vefa kalbayt mürzögö okşop.*⁵¹

Bu mısralarda, "Bir kelimeye on kelime ekler de yalan konuşur. Yalancının canı yok, yüzünde hiç nuru yok. Kibirlenerek konuşur, namussuzdur ama kendini insan sanır. Kıskanç ve kurnaz cimrinin akrabaya hayrı yoktur. Onun evinde bereket yoktur, dünyası vefasız mezar gibidir." sözleriyle yalan, kibir, kıskançlık, kurnazlık ve cimrilik açık bir dille eleştirilip, bu kötü davranışların bereketi giderdiği vurgulanmaktadır. Barpı, çalışmanın faziletini, tembelliğin kötülüğünü de şöyle dile getirmektedir:

Kelesoo işti bilbeyt, çeşti bilet

Uktooga manbaş uyday keçti bilet

Kelesoo adam ele bırak naadan

*Naadanga birdey boldu burça adam.*⁵²

Yukarıdaki dörtlükte, "Aptal çalışmayı bilmez ama yemeyi bilir. Uyusa da hayvan gibi uyur. Görünürde insan ama cahil" sözleriyle çalışmadan yiyip içmeyi ve dinlenmeyi seven insanın davranışları hayvana benzetilmektedir. Barpı'nın ahlâk konusundaki şüirleri, müstakil bir araştırmaya konu olabilecek kadar kapsamlıdır. O, ahlâklı kız, oğlan, erkek ve kadın tiplerini şöyle yapmaktadır: "İyi kız bir evin bereketidir. O anne babanın rızkı, namusudur. Hayatında da tertemiz bir gülüdür. Güler yüzlü olan iyi kadın, akrabaya yardım, misafire ikram eder. Erkeğin, yiğidin iyisi her sene kendini geliştirir. Yerinde

⁵⁰ B. A. Kızı, a.g.e., s. 40.

⁵¹ B. A. Kızı, a.g.e., s. 40.

⁵² B. A. Kızı, a.g.e., s. 40.

konusarak halkından da hürmet görür. Erdemli olur ve halkı için canını feda eder.”⁵³ Barpı'nın kötü erkek ve kötü kız, kadın tiplerini ise şöyledir: “Kötü kadın hiç kimseyi görmek istemez, evinde hiç huzur yoktur, her insanla kavga eder. Hep köyden köye, evden eve gezen kız, ana – babadan kaçan kız, gıybet işini seven kız, rızkını yere vuran kız, imandan uzak duran kız. Yiğide yakışmayan bir özellik, boza içerken fitne çıkarması, başkalarıyla kavga etmesidir. Bu tip erkekler işini tam yapamaz, hayatını mahveder.”⁵⁴

Barpı “Sanat” isimli şiirini gençlere ahlâkî nasihat vermek amacıyla yazmıştır. Şiirde Barpı'nın benimsediği ahlâk ölçüleri şöyle vurgulanmaktadır:

<i>Zalal emes ar kimge</i>	<i>Salam bergen cakşı eken</i>
<i>Payda kılğan cakşı eken</i>	<i>Büt berete tiriçilik, cerde bolot turbaybı</i>
<i>Cardı kelse camga</i>	<i>Kiçikeke candun bergeni, taalim bolot turbaybı</i>
<i>Cardam kılğan cakşı eken</i>	<i>Keleçektı oyloson, tilek sonun turbaybı</i>
<i>Özjündön uluu kışige</i>	<i>Cayıp okup otursan, kitep sonun tarbaybı.</i> ⁵⁵

Bu mısralarda, “Herkes için faydalı işi yapan iyidir. Yanına fakir geldiğinde yardım eden iyidir. Dinde, büyüklere selam veren iyidir. Tam bereket ve hayat yerdeymiş. Büyüklerin küçüğe öğretene, geleceği düşünmek, niyet etmek, okursan kitap güzeldir” denilerek bireye ve topluma huzur veren İslam ahlâkının güzellikleri açıklanmıştır. İyi ve güzel sıfatlarıyla tanımlanan bu davranışlar, Kur'an ve sünnette delilleri olan İslâm ahlâkının övdüğü davranışlardır.

İman esasları konusunda şiir yazmayan, ibadetler konusunda sosyalist rejimin din politikasına bağlı kalarak yıkıcı, eleştirel bir dil kullanan Togolok Moldo, ahlâk konusunda, İslam ahlâkına ve geleneksel Kırgız ahlâk anlayışına uygun, ama daha nötr bir dil kullanmıştır. T. Moldo ahlâk konusunu detaylarıyla işlememiştir. Onun ahlâkla ilgili görüşleri şöyledir:

<i>Tamaktın babın keltirgen</i>	<i>Ookat kılсан tiin cakşı</i>
<i>Tattı kılğan tuş eken</i>	<i>Üyüindö beker çatkança</i>
<i>Uktasan catıp tiin cakşı</i>	<i>Üyrönsön ilim kat cakşı</i>

⁵³ Barpı Alıkulov, a.g.e., s.a62, 72, 76.

⁵⁴ B. Alıkulov, a.g.e., s. 77.

⁵⁵ B. Akimcan Kızı, a.g.e., s. 42.

Sarandık kılğan bakıldan

Sakılık kılğan mart cakışı

Kaldırım tapkan er cigit

Karı caşka ten cakışı.⁵⁶

Yukarıdaki mısralarda, “Yemeğin tadını çıkararak tuz iyidir. Uyumak için gece, çalışmak için gündüz, boş oturmaktansa ilim öğrenmek evlâdır. Cimrilik eden insandan, eli açık ve er hürmetini bilen er kişi, büyük ve küçük herkese iyidir.” denilerek çalışma ve dinlenme zamanları, ilim öğrenmek ve cömertliğin önemi vurgulanmıştır.

Şeriat (din) tutmam, evliyaların başı Hz. Muhammed beni affeder sözleriyle Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmekten çekinen Süyünbay Eraliev, farklı bir üslupla Çernabil faciasını kıyamet ve ahirete benzeten şiirler yazmış olmasına rağmen ibadetler konusunda şiir yazmaktan kaçınmıştır. İster din yanlısı, ister din karşıtı olsun her siyasal rejimin ve toplumun bir ahlâk anlayışı olduğu için S. Eraliev, ahlâk konusunda daha çok şiir yazmıştır. İnsanı en değerli varlık olarak gören Eraliev’in aşağıdaki sözleri çok anlamlıdır.

Ak çerinden küyğüz bö sen adamdı “Kalt” etkendi alar daroo eske alat

Uşaktaba, künüllöb, kaanba, Tirüülükto bar sylaşar cönünör

Sezgiç, nazik, kal taraza könüldör Adam ötöt aytkan caman söz kalat.⁵⁷

Eraliev yukarıdaki dizelerinde, “günahsız insana iftira etme, kıskanma dağlanma. İnsan gönlü naziktir, azıcık şeylerden kırılır. Hayattayken bir birinize hürmet edin. İnsan gider, kötü sözü kalbinde kalır.” diyerek insan gönlünü kırmamamızı, birbirimize hürmet etmemizi ve iftira etmekten kaçınmamızı ister. Geleneksel dini-ahlâki kavramları güzel bir edebi üslupla kullanan Eraliev, tembellik-çalışkanlık, cimrilik-cömertlik, düşmanlık-dostluk, yumuşak kalplilik-taş kalplilik, ihanet-sadakat gibi kötü ahlâk ve iyi ahlâk kavramlarını ustalıkla kullanmış, gıybet ve bozgunculuktan kaçınılmasını önermiştir. Şiirlerindeki ahlâk temalarını şöyle özetleyebiliriz: “Tembele hiç işin düşmesin. Güler de yavaş yavaş kaybolur. Cimriden, başkalarının iyiliğine haset edenden nefret ederim. İhanet edenlerden uzağa kaçmak isterim. Onların kalbi taş gibidir, hiç korkmadan günahsızla kötülük yapabilir. Gıybetçiden, bozguncudan korkarım, maalesef onlar var aramızda. Babacan, mütevazi olmak ne güzel, ama birileri var ki ihaneti çok sever. Bunları görünce hemen tanırım. Asıl aşağılık, birini haset etmek ve kıskanmaktır. Bunlar ne çirkin şeyler. Böyle hastalığa

⁵⁶ B. Akimcan Kızı, a.g.e., s. 42-43.

⁵⁷ S. Eraliev, a.g.e, s. 165.

uğrayanlar ölünceye kadar bunlardan kurtulamazlar.”⁵⁸ Sosyalizmin Rusya’da iktidara gelmesinin ilk yıllarında doğan ve sosyalist dünya görüşüne göre yetiştirilen Eraliev, İslâm dininin iman ve ibadet ile ilgili konularında daha az şiir yazmasına rağmen ahlâk konusunda daha rahat yazmıştır. Kur’an’ın ve Hz. Muhammed’in ana amacının ahlâklı insanlar yetiştirmek ve toplumlar inşa etmek olduğunu iyi anlayabilir ve bu konuda çaba gösterirsek İslam dinini insanlığa ve insanımıza daha kolay anlatabiliriz. Eraliev sosyalist rejimin baskılarına rağmen İslam ahlâkının ilkelerine uygun bir ahlâk anlayışını dillendirmekten korkmamıştır.

D. Ölümle İlgili Motifler

Ölüm teması her dönemde yeniden tartışılıp, başta edebiyat, felsefe, psikoloji, olmak üzere pek çok disiplinin araştırma konusu yaptığı insani bir problemdir. Kur’an da belirtildiği gibi “Her canlı ölümü tadacaktır.”⁵⁹ Ölümle insanın hayatı sona ermez. Ölüm, insana daha yüksek, sonu gelmeyen başka bir alemin kapısını açar. Tüm Müslüman–Türk toplumları gibi Kırgızlar da “Ölüm hakktır.” derler. İnceleme konusu yaptığımız Kırgız şairleri de bu gerçeklik üzerine şiirler yazmışlardır. Onlar insanlara ölümü hatırlatarak üzerine şiirler yazmışlardır. Onlar insanlara ölümü hatırlatarak herkesin zamanı (eceli) geldiğinde öleceğini, kimsenin ölümden kaçıp kurtulamadığını anlatırlar. Sosyalizm dönemindeki tüm baskılara rağmen cenaze törenleriyle ilgili dini gelenekler yok edilememiştir. Bu nedenle araştırma konumuza ölüm temasını da dahil etme gereğini duyduk. İncelediğimiz şairler içinde Barpı Alıkulov ve Süyünbay Eraliev ölüm konusunda şiirler yazmıştır. Togolok Moldo ölüm ahiret gerçeğini “zekat, sadaka verip hayır yaparsan ahirette yararını görürsün” ifadeleriyle belirtmesine rağmen ölüm konusunda şiirler yazmamıştır. Barpı Eraliev’in ölüm temasıyla ilgili şiirlerinden bazı bölümleri aktaralım. Barpı’nın ölüm hakkındaki düşüncesi çok derindir. “O insanın ölüm karşısında çaresiz kaldığını, ölümün her şeyden güçlü olduğunu, başında pervane gibi döndüğünü, insanın kanında ve canında olduğunu, ardındaki çocuklarına ve yakınlarına üzüntü verdiğini” şöyle dile getirmektedir:

Kalagan otto calın bar

Başkaga uraa körbögön

Parmana bolup aylanıp

Başında cürat bu ölüm

⁵⁸ S. Eraliev, a.g.e., s. 101, 165.

⁵⁹ Enbiya: 21\35. Mülk Suresi’nin 2. ayetinde ölüm ve hayat gerçeğinin önemi belirtilip insan için yegâne servetin hayatını iyi değerlendirip salih ameller işlemek olduğu vurgulanır. Bkz. Mülk: 67\2.

Dünya paraş karnba *Eki caka kozgolboy*
Ölüm kelse cakındap *Tanında cüröt bu ölüm.⁶⁰*
Kaçışka kaday alın bar?

Barpı'nın iman esasları ve ibadetlerle ilgili şiirlerindeki görüşler ile ölüm konusundaki sözleri birbirini tamamlamaktadır. S. Eraliev, ölüm konusunda şiirler yazmasına rağmen ölüm–ahiret ilişkisini ele almaktan kaçınmıştır. Dünya–Ahiret ilişkisini kurarak inanmak, ibadet etmek ve ahlâklı davranmak İslam dini açısından önemlidir. Eraliev, ölüm gerçeğini şöyle dile getirmektedir:

Sen anı cerden kütsön, köketö cüröt
Sen anı tıştan kütsön, aygö kiret
Al–ölüm, sinip alğan sokkon celge
Al çöptö, suuda, taştı–baardık cerde.⁶¹

Dörtlükte, “ölümü gökte arasan yerde olur, dışarıda arasan evde olur. O ölüm yerededir–toprak, su, çimende “denilerek ölümün evrensel bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Din konusundaki görüşleri çelişkili olmakla beraber Eraliev, akıcı ve didaktik bir üslupla ölüm konusunu işlemektedir. O tabiatı, insanları, ölüm nedenlerini ve kendi hayatını devreye sokarak ölüm gerçeğini şöyle anlatmaktadır:

“Her insana birden ömür verilmiş, ama onu her zaman ölüm takip etmiştir. Ölümden büyük gerçeklik yoktur. İnsanlar sudan, ateşten ve hastalıktan ölür. Yaşım ilerledikçe ölüm daha çok aklıma geliyor, artık sona doğru yaklaşıyoruz galiba. Ölüm yakınlaştı, o gecikeni sevmez, hayat bir sınavdır.⁶² Bir kere girdiğin suyu ikinci kez geçemezsin, çünkü devamlı değişir. Bir ömür boyu ölüm ile güreşiriz, ama hep biz mağlup oluruz. Kabir bize kapı, onu hatırlayınca da tüylerimiz ürperir. Ama ölüm her zaman da korkunç değil. Çünkü çok yaşlanınca ölümü bekleriz, herkese aşırı yük olmamak için.”⁶³ Ölüm gerçeğini akıcı bir dille anlatan Eraliev, kabri son kapı olarak görür, dünyada yapılanların karşılığının görüleceği ahiret hayatıyla bağlantı kurmayı başaramaz veyahut ölümü hatırlatıp ahireti siz düşünün demek istemiş olabilir.

⁶⁰ Alıntılarının tamamı için Bkz. Barpı Alıkulav, a.g.e, s. 158, 181.

⁶¹ S. Eraliev, a.g.e, s. 243.

⁶² Mülk Suresi'nin 2. ayetinde geçen “Liyeblüveküm” (sizi sınamak\denemek\imtihan etmek için) kavramı ile ayetin başındaki **ölüm (mevt)** ve hayat kavramlarıyla, “eyyücum ahsenü amele” (sizin hanginizin güzel davranacağını) ibaresi arasında kurulan ilişkiyi, “**hayat bir sınavdır.**” cümlesiyle ifade eden Eraliev, ayetin vermek istediği mesajın derinliğini kavrayamamıştır. Ama Eraliev'in “hayat bir sınavdır” cümlesi Kur'an ayetinin meali gibidir.

⁶³ S. Eraliev, a.g.e., s. 47, 233, 237.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

T. Moldo ve B. Alıkulov sosyalizm öncesinde doğmuş ve sosyalizm döneminde yaşayıp ölmüşlerdir, Üçüncü şâir S. Eraliev ise sosyalizm döneminde doğup Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra da yaşamaktadır. Üç Kırgız şairinin yayınlanmış şiirlerinde yer alan dinî ve ahlâkî motifleri ve tarih boyunca tüm insanlığı etkileyen ölüm temasını şairlerin şiirlerinden alıntılar yaparak incelemeye çalıştık. Ulaştığımız sonucu, Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği tarihten kısa bir süre (1992) sonra, okullarda seçmeli bir ders olarak okutulmaya başlanan “İyman Sabagı” öğretimi ile bağlantılı olarak değerlendirdik.

Kırgızların Hotan Hanlığı ve Rusya arasındaki savaşlardan etkilendiği dönemde doğup (1860), Sovyetler Birliği ordusuna pek çok Kırgız askerinin de katıldığı 2. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1942 yılında ölen Togolok Moldo, geleneksel din eğitimi de almasına rağmen İslam dininin iman, ibadet ve ahlâk esasları, hatta evrensel bir problem olan ölüm teması üzerinde şiir yazmaktan kaçınmıştır. O, zekat, sadaka ve hayır ile ahiret arasında ilişki kuran şiirler yazmasına rağmen, sosyalizmden aşırı derecede etkilenerek namaz, abdest ve mollalar, hocalar döneminin sona erdiğini söyleyerek dönemin dinî hayatını ve hocalarını ağır bir dille eleştirmiştir. Onun zekat, sadaka, oşür, hayırın önemi ve ahlâkla ilgili olan şiirleri, kültürel bir miras olarak İyman Sabagı öğretiminde kullanılabilir. Onun sosyal yardımlaşma ve fakirlere sahip çıkmak için önemli gördüğü malî ibadetlerin (zekât, sadaka) iman esasları ile bağlantısını kurmaktan neden kaçındığı, niçin dinin anlatılmasında önemli rolleri bulunan hocaları ağır bir dille eleştirirken olumlu hoca tipleri ile ilişki kurarak daha objektif bir dil kullanmadığı sorgulanıp tartışma konusu yapılabilir. O'nun Lenin ve Stalin'i öven şiirleri dönemin siyasi şartları içerisinde değerlendirilebilir. Çok fakir bir ailenin çocuğu olup gençliğini zenginlere ırgatlık yaparak geçirmesi, ünlü bir şair olarak sosyalist rejimden itibar görmesi onun din konusuna olumsuz yaklaşmasının nedenleri olabilir.

XIX. Yüzyıl Türkistanı'nın bir parçası olan Kırgızistan'da yaşanan dinin ve din eğitiminin modern eğitimin çok gerisinde kalması Togolok Moldo'nun din ve ahlâk anlayışını olumsuz yönde etkilemesi muhtemeldir. Aynı şartların T. Moldo'dan 24 yıl sonra doğan (1884) Barçı Alıkulov'u da etkilemesi mümkündür. Çocukluğundan itibaren zenginlere uşaklık yaparak hayatını kazanan B. Alıkulov, T. Moldo'dan daha zor şartlarda yaşamış ve okuma-yazma imkânlarından mahrum kalmıştır. Buna rağmen B. Alıkulov'un iman, ibadet ve ahlâk esasları, ölüm teması ile ilgili şiirleri daha olumludur. Cahil, zengin hacıları eleştirdiği ve fakirler için oruç tutmanın güç olduğunu vurguladığı şiirlerin dışındaki şiirleri İyman Sabagı Öğretiminde kullanılabilir. Sosyalizm döneminde Stalin'i öven şiirler yazan, çocukluğunda ve ilk şairlik deneyimini yaşadığı

gençliğinde zengin patronu tarafından aşağılanan B. Alkulov, modern Rus Edebiyatından da yararlanamamıştır. Belki bu nedenle o, dinle daha barışık yaşamış ve bugün de yararlanılabilecek önemli şiirler yazmıştır. Medrese ve modern eğitim imkânlarından yoksun yetişmesine rağmen Barpı'nın din ve ahlâk anlayışı, ölüm gerçeği ile ilgili şiirleri, Kırgız halkının geleneksel din ve ahlâk anlayışına uygundur. Kültürel süreklilik açısından onun eserleri inceleme konusu yapılmalı ve yayınlanmamış şiirleri ortaya çıkarılmalıdır. Türkistan'ın bir parçası olarak Sovyetler Birliği'ne katılan Kırgızistan'da sosyalist rejimin yeni kurulduğu dönemde doğan (1921) Süyünbay Eraliev, 2. Dünya Savaşına katılması nedeniyle iyi bir eğitim alamamıştır. Şiire yönelik sevgisi ile Rusya'da iyi bir eğitim gören Eraliev, iman, ibadet esasları konusunda çelişkili düşüncelere sahiptir. Ateist bir ideolojiyi din ve ahlâk alanlarına, ölüm gerçeğine açık bir biçimde yansıtmayan Eraliev, entellektüel nitelikleri yüksek olan bir şairdir. O'nun "dini tutmam fakat evliyaların başı Hz. Muhammed beni affeder" şeklinde dile getirdiği görüşleri sorgulanmalıdır.

Çernobil nükleer santralinde meydana gelen faciayı, kıyamet ve ahiret kavramlarını kullanarak işleyen Eraliev, Kur'an'daki kıyamet ve ahiret tasvirlerinden yararlanmış olabilir. Ölüm temasını felsefi bir derinlikle işleyen Eraliev, canlı bir dil kullanmakla birlikte kabri son kapı olarak görmekte, ölüm-ahiret, dünya-ahiret ilişkisini kurmaktan kaçınmaktadır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra da yaşamaya devam eden Eraliev'in şiirleri konusunda daha detaylı çalışmalar yapılmalıdır. O'nun ahlâk ve ölüm konularında yazdığı canlı ve entellektüel düzeyi yüksek şiirleri İyman Sabagı öğretiminde kullanılabilir.

Hayatının son yıllarında yazdığı bir şiirde,

Eski moldo

Şariyat coldo

Daragat algan

Tayagı koldo

şeklindeki sözleriyle eski moldo (molla, hoca) ve şariatın (dinin) geride kaldığını söyleyip Sovyet iktidarıyla yeni bir dönemin başladığını belirten Togolok Moldo, acaba 1990'da SSCB'nin dağılıp yerine bağımsız Cumhuriyetlerin kurulabileceğini hayal edebilir miydi? T. Moldo, vefatından 48 yıl sonra Kırgızistan'ın bağımsız bir Cumhuriyet olacağını ve İslam dinine yönelik büyük bir canlanmanın yaşanacağını, Kırgızistan'da cami sayısının artacağını, pek çok medrese açılacağını ve devlet okullarında önce "seçmeli", daha sonra "zorunlu" hale getirilen İman sabagı öğretimini başlayacağını ümit edebilir miydi? 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan Cumhuriyetinde dini hayat canlandı

ve pek çok medrese, cami açıldı. Devlet okullarında verilen İman Sabagı öğretimini yeterli bulmayan pek çok aile, okul dışı zamanlarında çocuklarını ve gençlerini camilere ve medreselere göndererek daha fazla dinî ve ahlâkî eğitim almalarını sağlamaktadır. 70 yıllık sosyalizm döneminin marksist-ateist dünya görüşüne dayalı eğitim sisteminin okullarından mezun olan insanların yaşadığı bir ülkede böyle bir dinî canlanmanın yaşanacağını Kırgızistan elitleri tahmin edebilir miydi? 70 yıllık sosyalizm iktidarı döneminde din eğitimine son verildiği için din felsefesi, din sosyolojisi, din psikolojisi ve din eğitimi gibi alanlarda uzmanlar yetiştirilmemiştir. Bu nedenle Kırgızistan Cumhuriyeti 1990'lı yıllarda bir anda patlayan din eğitimi talebini karşılamada zorlanmıştır. 1992'de "seçmeli" bir ders olarak İman Sabagı öğretiminin devlet okullarında yapılmasına izin veren Kırgızistan Eğitim Bakanlığı, kendi ders programını 2003'de hazırlayabilmiştir. 2003'de "Ahlâk ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi"⁶⁴ ni hazırlayarak eski marksist-ateist eğitim sisteminin tortularını temizlemeye çalıştı. Bu teori doğrultusunda "İman Sabagı" öğretimini "zorunlu" hale getiren Eğitim Bakanlığı 2004'de din-devlet ayrılığını ve devlet eğitim sisteminin laik olduğunu gerekçe göstererek dersin adını "Adep Sabagı"⁶⁵ olarak değiştirdi. 1992-1993 öğretim yılında hazırlanan ders programını dini bulan Eğitim Bakanlığı adep ağırlıklı bir program hazırlayarak ilk programı yürürlükten kaldırdı. Aynı yıl "Dil Müröğü" Ahlâk ve Kültür Merkezi ve Özübek Çotonov'un gayreti ile ikinci bir "İman Sabagı" programı hazırlandı. Bu program, Eğitim Bakanlığı'nın hazırlattığı programa göre daha dinidir. Programların ikisi de yürürlükte. Programlarla ilgili tartışmalar iki temel boyut üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eğitim Bakanlığı Anayasa'yı (devlet laiktir) ve eğitim kanununu (devlet eğitim sistemi laiktir) dikkate alarak İman Sabagı'nı şekillendirmektedir. Buna uygun olarak Kırgız halkının milli özelliklerine ağırlık vermektedir. Bundan dolayı dersin adı "Adep Sabagı" yapılmıştır. Diğer program, insanların dinini öğrenme haklarından hareket etmekte ve buna göre

⁶⁴ Kırgız eğitim bilimcilerin hazırladığı söz konusu teoride, eğitimin önemli bir boyutu olan manevî, ahlâkî eğitimin önemi 70 yıllık bir dönemden sonra kabul edilmiştir. Eğitimin ahlâkî boyutunun kabul edildiği bu teoride, ahlâk eğitiminin dayanakları arasında milli Kırgız kültürüne yer verilmesine rağmen İslam dini ve ahlâkî ile ilişki kurmaktan kaçınılmıştır. Bu teori, Kırgızistan eğitim sisteminin demokratik kültüre göre kurulacağını vurgulaması bakımından önemlidir. Ama aydınların hala İslam dinî ve ahlâkîyle ilişki kurmakta isteksiz olmalarını göstermesi bakımından düşündürücüdür. Bkz. *Mektep Okuçularına Adeptik Cana Ruhîy-lymandık Bilim Berüü Konsepsyası*, Bişkek-2003.

⁶⁵ K. K. Yuhadin'in Rusça-Kırgızca Sözlüğü'nde, "**lyman**" kelimesinin iki anlamı olduğunu belirtmektedir: 1. anlamı: Utanç, ayıp, hayâ, kanaat, vicdan; 2. anlamı da: Dini inanç, inanç sembolü, Müslümanlığın inanç sembolü gibi anlamları ifade etmektedir. "**Adep**" kelimesini Arapça'dan alınmış olup, "tertip, nizam, disiplin, saygı, nezaket, zarafet, terbiye, terbiyeli davranış" gibi anlamlara gelmektedir. "**Sabak**", ders, sistemli eğitim verme ve onu pratikte kullanarak bireyi doğru yola hazırlamak ve onu eğitmenin metodudur. Bkz. Kubatalı Topçubaev, a.g.t, s. 5-6.

dersi şekillendirmektedir. Başka bir ifade ile İman Sabagı inanılan dinin sabagı olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶ İncelediğimiz programların üçünde de halk pedagojisinin temsilcisi sayılan Kırgız Halk şairlerinin şiirlerinde yer alan dini ve ahlâkî motiflere; İslam dininin iman, ibadet ve ahlâk esaslarına, ölüm gerçeğine yer verildiği görülmektedir. Eğitim Bakanlığı'nın 2003'de hazırlattığı programda, dinî konulardan daha çok ahlâkî konulara yer verilirken, diğer iki programda dinî ve ahlâkî konular birbirini tamamlayacak şekilde verilmiştir. Programların içeriği ile incelediğimiz Togolok Moldo, Barpı Alıkulov ve Süyünbay Eraliev'in şiirlerinde ele aldıkları dinî ve ahlâkî motifler; iman, ibadet ve ahlâk esasları ve ölüm gerçeği karşılaştırıldığında şunları söylemek mümkündür: Eğitim Bakanlığı'nın ahlâk merkezli programı Togolok Moldo ve Süyünbay Eraliev'in ahlâk ağırlıklı şiirleriyle örtüşmektedir. Sosyalist ideolojiden daha çok etkilenen T. Moldo ve S. Eraliev, iman esasları ve ibadetler konusunda şiir yazmaktan kaçınmışlar, şiirlerinde ahlâkî motiflere daha çok yer vermişlerdir. Sovyet ideolojisinden daha az etkilenen Barpı Alıkulov, dinî ve ahlâkî motifleri, İslâm dininin iman, ibadet ve ahlâk esasları ve ölüm gerçeğini şiirlerinde ele aldığı için dinî merkeze alıp ahlâkî konularla ilişkili hale getiren diğer iki programla daha çok örtüşmektedir. Demek ki Rus ve Sovyet kültüründen daha çok etkilenen Togolok Moldo ve Süyünbay Eraliev, geleneksel Kırgız halk şairleri geleneğinin din ve ahlâk anlayışından daha fazla uzaklaşırken, okuma-yazma eğitimi almadığı için Barpı Alıkulov, geleneksel Kırgız halk şairleri geleneğinden daha çok etkilenerek kültürel süreklilikten kopmamıştır. İncelediğimiz üç şairin görüşleri ile İman Sabagı programları üzerinde yapılan tartışmalarda ileri sürülen görüşler arasında da benzerliklerin var olduğunu söylemek mümkündür. Sosyalizm döneminde çok gizli olarak süren dinî millî kültür ve sosyalist kültür ikilemi demokrasi döneminde daha açık olarak tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu zihniyet farklılığı İman Sabagı tartışmalarına da yansımıştır. Barpı'nın sosyalizm döneminde yazdığı dinî şiirleri değerlendiren Aripov, onun diğer şairlerden ve sosyalist aydınlardan farkını şöyle açıklamaktadır:

“Barpı'nın eserlerindeki dine bakışı Sovyet iktidarı döneminde çok hafife alınmıştır. O dönemin siyasetine göre din afyon olarak görülmüş ve dinî metinler hep dışlanmıştır. Hatta dinî konuda yazmaya bile izin yoktu, katı disipline maruz kalmışlardı. “Allah'ın cenazesin kim okuyacak” diye tümü O'nun varlığını inkar etmişlerdi. Allah'ı sanki öldürmüşlerdi. Oysa afyon dediğimiz dinin kutsal kitabında tarih, medeniyet, folklor, edebiyat, felsefe, edep, eğitim, estetik, tıp, hukuk, hoşgörü, insanî farzlar, ailevi disiplin ve devleti yönetecek kanunların var olduğu o zaman kimin aklına gelmiştir. Barpı akın (şair) bu özellikleri hissederek, anlayarak şiirlerinde yansıtmıştır.”⁶⁷

T. Moldo, B. Alıkulov ve S. Eraliev'in iman esasları, ibadetler, ahlâk ve

⁶⁶ İman Sabagı programları için bkz. Kubatalı Topçubaev, a.g.t, s. 131–137.

⁶⁷ B.Aripov, *Barpı I*, Bişkek 1995, s. 9.

ölüm gerçeği üzerine yazdığı şiirlerde ele alınan konuların büyük çoğunluğuna İman Sabagı programlarında da yer verildiği görülmektedir. İlkokul IV. Sınıf programının ana ünitesi “iman toplumun direncidir.” Namus, imana ters düşen cimrilik, bencilik, haset etmek ve kıskançlık alt konu başlıklarıdır. V-XI sınıfların programında yer alan “Halk geleneğinde merhamet ve sadaka”, “İnsandaki haysiyetler”, “Namus imandandır”, “Nefis terbiyesi”, “İnsan karakteri”, “İnsanın ruhu ve dili”, “İnsan hayatının manası ve amacı”, “Sadaka vermek farzımız ve görevimiz”, “Ailenin temeli iman değerinin artmasında”, “İslâm dininin halk hayatındaki yeri”, “Gelenek-görenekler ve din”, “Din bir medeniyettir.” gibi konular işlenirken B. Alıkulov başta olmak üzere, S. Eraliev ve T. Moldo’ nun iman, ibadet ve ahlâkla ilgili şiirlerinden materyal olarak yararlanılabilir. Kırgız edebiyatından, özellikle halk şairlerinden yapılacak anlamlı alıntılar İman Sabagı öğretiminin daha canlı ve davranış geliştirici olmasına katkıda bulunabilir.

Toglok Moldo ve Barpı Alıkulov bazı şiirlerinde dönemin eğitim düzeyi düşük, belirli bir maaşı olmadığı için zenginlere dalkavukluk, fakirlere zulüm yaparak geçimlerini sağlayan din görevlilerini ağır bir dille eleştirmişlerdir. Bu eleştiri biçimi Sovyet rejiminin lehine olmuştur. Bu dönemde İslam dini ve din eğitimi niteliksiz mollalarla özdeşleştirilmiş ve rejimin ideolojisi gereği din görevlisi yetiştirilmemiştir. Demokrasi döneminde büyük bir özlem ve heyecanla açılan medreselerde verilen din eğitiminin kalitesi düşüktür. Bu eleştirilerden yararlanılarak medrese programları ıslah edilmeli, nitelikli öğretim elemanları yetiştirilerek eğitim kalitesi yükseltilmelidir. İman Sabagı öğretiminde istenilen hedeflere ulaşmak için Oş İlahiyat Fakültesi mezunlarının öğretmen olması teşvik edilmeli, Kırgızistan’ın bazı şehirlerinde benzer niteliklere sahip İlahiyat Fakülteleri açılarak bölgelerin örgün ve yaygın din eğitimi sorunlarını araştırıp bilimsel projeler hazırlayabilecek donanımlı araştırmacılar yetiştirilmelidir. Bağımsızlık döneminde örgütlenmeye başlayan Kırgızistan Müftülüğü güçlendirilip nitelikli din görevlisi kadrolarına sahip olması sağlanmalıdır. Halkın büyük bir özlem ve coşkuyla din eğitimine yöneldiği Kırgızistan’da Din eğitimi kurumlarının kalitesini artırmaya yönelik çalışmaları yapmak için bir koordinasyon merkezi oluşturulmalı ve din eğitimi uzmanlarının çalışmalarıyla bir din eğitimi planlaması yapılarak ileride ülke birliğini zarar verecek ve dinî çatışmalara neden olabilecek çok başlı yapılanmalar önlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akromava Dinara, *Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan’daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.
Akımcın Kızı Bukatça, *Kırgız Akınlarının Şiirlerindeki Dinî ve Ahlâkî*

- Motifler ve Adep Sabagındaki Değerlendirilmesi***, Basılmamış Bitirme Tezi, Oş 2005.
- Alıkulov Barpı, ***Çıgarmalar: I tom***, Bişkek 1995.
- Aripov B., ***Barpı I***, Bişkek 1995.
- Artıkbaev İ., ***Kırgız Adabiyatı***, XI Klas Üçün, Bişkek 2000.
- Asanaliev K., Bayhodjoev S., ***Akındar Çıkarmaçlığının Tarihinin Oçerkeri***, Frunze 1988.
- Bakırcıoğlu N. Ziya, ***Başlangıcından Günümüze Türk Romanı***, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- Canıbekov C., Togolok Moldo, ***Kırgız Oyçuldarı***, Oş 2004.
- D'encausse Helen C., ***Sovyetlerde Müslümanlar***, (Çev.Adnan Teşken), Ağaç Yay., İstanbul 1993.
- Eraliev Süyünbay, ***Tandalmalar***, Frunze 1991.
- Erşahin Seyfettin, ***Türkistan'da İslam ve Müslümanlar***, İlahiyat Vakfı Yay., Ankara 1999.
- Fazlurrahman, "Kur'an'da Allah, Evren, İnsan", (Çev. Adil Çiftçi), ***Makaleler III***, İzmir-2005.
- Kaplan Mehmet, "Bir Şairin Romanı: Huzur", ***Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi***, İstanbul 1962, C:XII.
- Kılıç Recep, ***Ahlâkın Dinî Temeli***, TDV. Yay., Ankara 1992.
- Kırgız Poeziyasının Antologiyası***, I.Tom, Bişkek 1999.
- Kırgız Sovet Ensklopediyası***, Kırgız SSR İlimder Akademiyası, Frunze 1983.
- Lass Abraham H., ***Yüz Büyük Roman***,(Çev.Nejat Muallimoğlu), Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- Mektep Okuuçularına Adeptik Cana Ruhîy-*** Iymandık Bilim Berüü Konsepyası, Bişkek 2003.
- Musaev S. Turdugulov A., ***Körkôm Söz Önörü***, Bişkek 1999.
- Ponomerov L.N., Taşenko C.T. , ***Komunistik Tarbiya***, (Çev. A.Sonpuyev, A. Canışev, K.Sarımsakov), Mektep Yay., Frunze 1987.
- Samançin Tazabek, ***Akındın Ömürü***, Togolok Moldo, Bişkek 1991.
- Taştemirov Caki, ***Köönör bös Körkôm Kazına***, Bişkek 1990.
- Togolok Moldo, ***Kırgız Oyçuldarı***, Oş 2004.
- Topçubaev Kubatalı, ***Kırgızistan Halkının Din Dersine (Iyman Sabagı) Bakışı (Oş Örneği)***, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Tümer Günay, Küçük Abdurrahman, ***Dinler Tarihi***, 3.Baskı, Ocak Yay., Ankara 1997.
- Yazıcı Seyfettin, ***Temel Dinî Bilgiler***, TDV Yay., Ankara 1994.